

18-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ӘЛЕМ МУЗЫКАСЫНЫҢ ТАРИХЫ, 1-БӨЛІМ

Иоганн Гердер

Кітап: Әлем музыкасының тарихы, 1-бөлім

Дәріс: Иоганн Гердер

Дәрістің мақсаты: әлемдік музыка тарихының жаһандық кезеңінің Иоганн Готфрид Гердер зерттеулерінің ролін айқындау.

Халық әні XIX ғасырдың басында бүкіл әлемдегі музыка тарихын түсіну үшін - дыбыстық, әдеби, баяндаушы және саяси негізді материал болды. Осы кездің ғылымында халық әндерінің әлемдік музыканың түсініктемелік формасы ретінде Ағартушылық кезеңдегі дүмпуі, XIX және XX ғасырлардағы зияткерлік әсерімен байланыстырылады. Ғалым Гердер Volkslied сөзін анықтауда - ән арқылы халықтың өткенін және қазіргі уақыт туралы әңгімелеуге боалды, дейді. Халық әнінің ағартушылық дәуірінде пайда болған сәтінен бастап әсері тарихи болды. Халық әндерін жеке адамнан қоғамдастыққа, ауызша дәстүрден жазбаша дәстүрге дейін тарихты жазу принциптеріне сәйкес дамыды.

Әлемдік музыканың күрделі дискурстары халық әндерінің тарихқа енуінің шешуші сәтінде тоғысты, Осы тараудың мақсаты, біріншіден, тарихи бағыттардың ара жігін ажырату, екіншіден, қазіргі әлемде тарихнамалық тұтас музыканы қалыптастыру үшін олармен ұқсас жолдарды зерттеу, болып табылады.

Халық әнінің ашылуынан әлемдік музыканың кең тарихы Иоганн Готфрид Гердерден басталады. Неміс жазушысы және ойшыл, 25 тамыз 1744 Моргунгенде (Шығыс Пруссияда) дүниеге келді. Мектеп мұғалімінің ұлы. 1762 жылы Кенигсберг университетінің теологиялық факультетіне қабылданды. 1764 жылда Ригадағы шіркеу мектебінің мұғалімі, 1767-де екі маңызды ригалық тіреуші приходтың көмекшісі болды. 1769 мамыр айында саяхатқа аттанып, қарашаға дейін Парижге жетті. 1770 Маусымда Гольштейн-Эйтенскийдің мұрагер ханзаданың серіктері және тәлімгері ретінде Лессингпен танысқан Гамбургте өз шәкірттерімен бірге бетпе-бет келді. Гердер ақын ретінде қалыптасуына шешуші әсер еткен студент Гетамен жақын танысты. 1771-1776-да ол Бюкебургте бас пастор және консистор мүшесі; 1776-да Гете делдалдығының арқасында Веймарға шақырылды, онда сарайда жұмыс жасап және консистория мүшесі болды. Мұнда 1788-де Италияға саяхат емес, ол өмірінің соңғы жылдарын өткізді. Гердер 18 желтоқсан 1803 қайтыс болды.

ӘНДЕРДІ ТАРИХҚА ТҮРЛЕНДІРУ: ТӨРТ ПРОЦЕСС

Гердердің ең маңыздысы еңбектерінің арасында «Жаңа неміс әдебиеті туралы қолжазбалар» және «Сыни ормандар» ең алғашқы шығармалары болды. Бұл қолжазбалар Лессингтің әдеби хаттарына қосымша ретінде пайда болды, ал «Сыни ормандар» еңбегі оның Лаокоонды талдауынан басталады. Гердер Гетемен бірге «Дауыл мен тегеурін» қозғалысының ірге тасын қалады. Бағдарламалық құжатымен бірге шығарылған ежелгі халықтардың әндері туралы мақалаларда, Гердер барлық әдебиеттің ақыр соңында халық әндерінен шыққанын дәлелдеуге тырысады. 1778-1779 халық әндері халық поэтикалық шығармашылығының жинағы, кейіннен «Әндегі Халық дауысы» деп аталатын, Гердер, Гете және Клаудиустың өлеңдерінен құралған. 1784-1791 жылдары «Философия мен адамзат тарихының идеялары» атты Гердердің ең үлкен еңбегі аяқталмаған. Оның түрлі ойлары кең мағынада адамзат баласының табиғаты мен мәдени дамуы арасындағы өзара тығыз байланысты табуға болды. Гердер үшін тарих-Құдайдың іс-әрекеттерінің сахнасы, Құдайдың ойының орындалуы және Құдайдың табиғаттағы айғағы. Адам болмысының жалғыз мақсаты – адамзаттың алға басуы.

Әлемдік музыка тарихының жаһандық сәтін қалыптастырған тарихқа сәйкес халықтық әннің өзгеруі 1770-ші жылдардағы көзқарастың драмалық өзгеруі нәтижесінде болды, бірақ бұл тек бастапқыда ғана төрт өзгеріс үдерісін біріктірді. Гердер өз зерттеулерінің тақырыптарын Ригада Пастор ретінде эстетикалық және құдайлылықтан музыкалық және тарихи деп өзгерткен онжылдықтың ішінде төрт үдерісті біріктірген идеяларын баяндаған. Бұл оның Германияға көшуімен сәйкес келді. Осы кезеңдегі Гердер жұмысында біз сондай-ақ Балтық теңізімен жасаған теңіз саяхатының сипаттамасын табамыз. Ол «адамзаттың білім беру тарихының жаңа философиясына» жүгінгенде, халық әнінде әлемдік тарихтың жеке, субъективті және жалпы қалыптастырушы негіздерін айтқан мәдениет нысанын айқын көреміз, деп түсіндіреді Он жыл өткеннен кейін ол өзінің тарихнамалық «идеяларын» жинайды. Оларды осы жолы екі кітап етіп «Әлемдік мәдениет тарихы» деп жариялайды.

Әннің субъект ретінде өзгеруін түсіну сәті, тарихтың қалыптасуы, музыкатану саласындағы тарихының жазылуына әсер ете бастады. Бұл Гердердің XVIII ғасырдың соңында музыка туралы өз шығармаларында пайда болған төрт үдерістің ашылуы арқасында болды. 4 үдеріс музыканың онтологиясында бірнеше сатыны қамтиды: ауызша дәстүрден жазбаша дәстүрге; жеке практикадан қарым-қатынас дәстүріне; біреуден көпшеге, аймақтықтан жаһандық дәстүрге дейін.

Кітап: Әлем музыкасының тарихы, 1-бөлім

Дәріс: Иоганн Гердер

Дегенмен, үдерістер әртүрлі кезеңдерде дамиды және олар жеке әрекеттер мен белсенділіктің нәтижесі болып табылады: Гердер ағарту дәуірінде музыка тарихи өзгерістерге адамзаттың реакциясы ретінде тарихқа кірді. Бұл төрт үдеріс былайша қысқаша анықталуы мүмкін:

- 1) ауызшадан жазбаша түрге
- 2) жанрды қалыптастыру
- 3) теорияны қалыптастыру
- 4) бүкіл әлемде халық әндерін зерттеу.

Гердер 1769 ж. және 1778-1779 жж. халық әндерін жариялау бағытында жемісті зерттеуші болды. Осы кезеңде оның ең ықпалды ерте шығармаларының бірі, тілдің шығу тегін үйренуге қатысты еңбектерін жариялануы. Оның халық әндерін жинаушы ретіндегі қызметі жүйелі түрде жалғасты, және 1773 жылға дейін ол ауызша дәстүрлерден және баспа көздерінен жеткілікті үлгілердің жинағын хаттады, сондықтан 1778-де «Стиммен дер Фольклера Лидерне» халық әндерінің қолжазбасы жарияланды. Бұл қолжазба 1773 жылы оның халық әніне арналған бірінші ірі эссесінің салыстырмалы негізі болды. Ол «Неміс өнер түрлері» деп аталатын кітабында пайда болған «Ресей және ежелгі әндер туралы хат жазысудан үзінді» тарауында тарауында жалғасын тапты.

Қолжазба антологиясы халық әніне уақытша, тарихи, сондай-ақ кеңістіктік және географиялық өлшеулер үшін қажет болды. Келесі бес жыл бойы Гердер халық әндерін жарияламас бұрын осы өлшемдерді нақтылап және қайта бағдарлай отырып, оларды жаһандық антологияға қосты.

Музыкалық ән материалдарын жинай отырып, ол халық салт-дәстүрлерінен және ауызша дәстүрлі әндерінен жанрларды жинақтауға дейін; жанрларды жинақтаудан бастап музыкалық шығармалардың антологиясына дейін; қарапайым әндерден бастап әлемдік музыканың жаңа антологиясына дейін зерттеп бұл өсіңкілік оның ғалым ретіндегі өз жетілуін көрсетеді. Осылайша ғалым еңбектерінде алғашқы этнографиялық тәжірибе пайда болды.

ГЕРДЕР ЖӘНЕ «Боран мен тегеурін» ҚОЗҒАЛЫСЫ

1770-ші жылдардың басында неміс әдебиеті дамудың жаңа кезеңіне енеді. Неміс бюргерлігінің қоғамдық және адамгершілік санасының өсуі, мәдени өмірдің азайғандығы мен провинциализмге қарсы өсіп келе жатқан әлеуметтік наразылық жас ұрпақ ұсынған қысқа мерзімді, бірақ қарқынды және жемісті қозғалысқа ұласты. Ол «Боран мен тегеурін» («Sturm und Drang») қозғалысы деп аталды.

«Боран мен тегеурін» қозғалысы ағарту дәуірінің ажырамас бөлігін құрайды. Ол ағартушылық идеология негізінде өседі және оның саяси және рухани негіздерінен тұлғаның эмансипациясының идеалдарымен байланысты. Сонымен қатар, онда сапалы жаңа сәттер пайда болады. Ең алдымен, бұл бұрын ағартуда үстем еткен қоғамдық, адамгершілік және эстетикалық проблемаларға дәйекті рационалистік көзқарастан бас тарту. Еуропалық сентиментализм идеяларын басшылыққа ала отырып, жазушы-штюрмерлер («Sturm» — боран сөзінен) ақыл-ой үстемдігі мен прагматикалық ақыл-ойға қарсы көтерілді, онда олар филистерлер шектеулілігі мен эгоизм көріністерін көреді. Балама ретінде олар жүрек, сезім, құмарлықты көрсетеді. Өркениеттің осы шарттарымен, мінез-құлықтың міндетті этикетімен иесіздендіретін ықпалына олар қайталанбас жеке «күшті» тұлғаның кездейсоқ көрінуін қарсы қояды. Руссо идеяларының рухында олар қарапайым, адам табиғатын қазіргі заманғы өмір салтының өнеріне назар аударады. Бірақ, Руссо ілімінің адамгершілік аспектісін, оның озық өркениеттің сынын қабылдап, штюрмерлер Ұлы француз революциясынан кейін түскен радикалды саяси және әлеуметтік идеяларынан алыс қалды. Неміс руссоизм тағдыры үшін Руссодан алынған әсерлерді қолдану, эстетика аясына тән-ең алдымен адам табиғатының қарапайым және «табиғи» мәнінің көрінісінде фольклорды жаңа қырынан ашу осы қозғалыстың басты ұстанымы болды.

Жаңа әдеби қозғалыстың теориялық көсемі Иоганн Готфрид Гердер (Johann Gottfried Herder, 1744-1803) 1770-ші жылдардың барлық ұрпағына, ең алдымен жас Гетаға әсер етті.

Гердердің жаңашыл рөлін түсінудің кілті - ол тарих философиясында жасаған төңкерісі. Гердер көзқарасының диалектикасы және көп жағдайда келесі ұрпақтағы ұлы Вильгельм Гумбольдт және Гегель сынды ойшылдар тарихының философиясына әсерін тигізді.

Гердер адам өркениетінің үдемелі қозғалысын және оның адамға арналған қайырымдылық, рухани, адамгершілік салдарын мойындайды. Бұл оны алдыңғы кезеңнің ағартушыларымен жақындастырады. Бірақ ілгері даму, оның ойынша, өткен кезеңдерді (әсіресе мәдениет саласында) сөзсіз жоққа шығаруды білдірмейді. Адамзат дамуындағы әрбір саты өзінің қайталанбас ерекшелігімен құндылығымен айрықша.

Кітап: Әлем музыкасының тарихы, 1-бөлім

Дәріс: Иоганн Гердер

Қозғалыс ауысуға келгенде мәдени дәуірді қабылдамай ығыстарады. Руссо іліміндегі патриархалды ескішілдікті сөзсіз дәріптеу, бірақ оның іздерін, ең алдымен, халық поэзиясын, қарапайым, табиғи, бұрмаланбаған кітап оқулығында қазіргі заманғы өркениет жағдайында жоғалып кеткен қарым-қатынастар құрылысын ұқыпты сақтауға шақырады.

Адамзаттың үдемелі қозғалысы тарихи дамудың бірліктері Әлеуметтік және мәдени дәуірлерді, әртүрлі халықтардың, үлкен және кіші, өркениетті және «жабайы» сан алуандығын қамтиды. Гердер дәстүрлі иерархиялық бөліністі қабылдамайды, ол тек классикалық ежелгі және оның қазіргі заманғы қадамбасушылары - француздар, итальяндықтар және басқа да білімді еуропалық халықтар үшін мәдени бедел мен «кемелділікті» мойындатады. Шағын халықтар мен тайпалар өзінің қайталанбас поэзиясын жасады - оны жинау, жазу, еуропалықтардың мәдени санасына қолжетімді ету қажет.

Гердердің пікірінше, Еуропада халық поэзиясының белгісіз қазынасы аз емес. 1750-ші жылдардың соңында ғана скандинавияның «Эдды» әндері белгілі болды, олардың соңынан ағылшын және шотланд халық әндері мен балладалары зерттелмеген. Гердер өз отандастарына ағылшын («ескі ағылшын поэзиясының ескерткіштері») Перси жинағы, 1765) - жазбаға және ескі қариялардың аңыздарын шығаруға шақырады, әлі күнге дейін олардың жасаушылары өз деңгейінде таныстырылмай келеді, өйткені иесізденген салон және «әріптік» кітап мәдениетінің әсері халық өмірінің жер қойнауында туған шынайы поэзияны жұтып, ығыстыруда.

Гердердің музыкалық эстетикасы музыканың тәжірибеге қатынасы туралы ерте романтикалық түсініктердің көптеген белгілеріне ие. Фридрих Шлегельге сілтеме жасай отырып, Бертольд Хекнер Гердердің бұл үндеулерін былайша тұжырымдайды: Гердер 1778-1779 жж. кең «халық әндері» жинағын басып шығарды. Оның өлімінен кейін бұл жинақ «әндердегі Халық дауысы» деп аталып, бірнеше рет басылып шықты. Жинаққа неміс, ағылшын, итальян, испан, скандинав, серб, Эстон, литва, латыш, лапланд, Үнді және басқа да халық поэзиясының үлгілерін қосты. Гердердің халық поэзиясы туралы көптеген еңбектері болашақ фольклористиканың негізін салды. Оның поэтикалық аудармалары мен өлеңдерді, аударма әдістемесінің негіздері туралы ойлары неміс романтикасы дамыған аударманың жаңа қағидағтарынан бастау алады. Бұл үрдіс кейін В. А. Жуковскиймен жалғастырылды. Гердер, атап айтқанда, бірінші рет поэзияның аудармашысынан ырғақта, ұйқас сипатында, дыбыс үндестігінде өлеңнің ұлттық ерекшелігін сақтауды талап етті.

Әрбір мәдени дәуірдің жеке-қайталанбас құндылығын талап ете отырып, Гердер классицизм эстетикасында бекітілген ерекшелік тәсілдерді, әдетте антикалық үйлесімділікпен байланыстырылатын үздік көркем бағдарға сүйенді. Әдет-ғұрыптардың, адамгершілік, өмірлік салттың сипаттары, Гердердің ойынша, өнерге нормативтік көзқарастардан өркениетті және «жабайы» халықтардың салыстырылуында айқын көрінеді. Халық поэзияны өз қажеттіліктеріне сай жасайды және өзі оның сыншысы мен бағалаушысы. Бұл идеялар кейіннен «Расин және Шекспир» (1823) кітабында дамиды - Франциядағы романтикалық мектептің манифестерінің бірінде жүзеге асты. Гердердің тарихилығы ағартудың алдыңғы кезеңдерінде толығымен бас тартқан ортағасырлық мәдениетті қалпына келтіруінде. Бұл жағынан Гердер тұжырымдасы романтиктердің идеяларына түрткі болды.

1770-ші жылдардың соңына қарай, халық әндерін зерделеудің арқасында Гердер музыканың әлемдік тарихын қалыптастырушылардың жаһандық кезеңіндегі зерттеушілері тобына кірді.

ГЕРДЕР, ЭПИКАЛЫҚ КЕЙШКЕР

Гердердің «Шекспир» мақаласы маңызды мәнге ие болды. Оссиан туралы мақаламен бірге ол «Неміс сипаты мен өнері туралы» жинағында басылды (1773). «Неміс сәулет өнері туралы» Гетенің жұмысы да енген бұл жинақ «Боран мен тегеурін» манифестін құрады. Шекспир мен грек драмасын салыстыра отырып, Гердер: әрбір адам өмірінің ерекше жағдайларымен, қоғам мен мемлекеттің сипатымен, адам тұлғасының күрделілігімен және адамдар арасындағы қарым-қатынастармен байланысты. Ежелгі гректердің өз негізінде анағұрлым қарапайым өмірі, әрине, олардың драманың қарапайым құрылымында жүзеге асырылды және Аристотель ережелерінде де дәл солай көрініс тапты.

Гердер драма кейіпкерлерінде орны мен уақыты туралы мәселеге ерекше көңіл бөледі. Ол алғаш рет көркем уақыт пен тұрмыстық, астрономиялық сәйкессіздік мәселесін көтереді. Бұл мәселе бүгінгі күні де өзінің теориялық өзектілігін жоғалтқан жоқ. Шекспир туралы мақалада екі ұлы, бірақ тамырында әртүрлі драмалық жүйелер қарама-қарсы қойылған: антикалық драма және Шекспир. Екінші жағынан, Шекспирді Гердер француз классикалық трагедиясына қарсы қояды. Бұл француз трагедиясы мен Шекспирдің

типологиялық оппозициясы кейіннен романтиктермен дамытылады.

Тілдің «Құдайдың шығу тегі» теологиялық идеяларымен, сондай-ақ ағартушылардың (Кондильяк, Руссо) кейбір ұғымдарымен бірге, Гердер тілдің шығу тегін ойлау қабілетінің дамуымен байланыстырады. «Жаңа неміс әдебиеті туралы үзінділер», «Тілдің жасы туралы» этюдінде Гердер поэзия тілін жас, әсем проза - кемел, ғылым - тілдің қарттығы деп атайды. Олар тарихи даму үдерісінде бір-бірін дәл осындай ретпен алмастырылады. Готшедтің рационалистік концепциясына қарама- қарсы, кез келген жағдайда тілден айқындылық пен дұрыстығын талап еткен Гердер, поэтикалық тілдің ерекшелігін - бейнелі мен метафоралы, ал ғылым тілін, инверсия мен грамматикалық байланыстардың еркіндігі деп атап көрсетеді.

Бір-бірімен өзара байланысты және толықтыратын осы идеялардың барлығы 1770-ші жылдардың басындағы жұмыстарда басым түрде баяндалған. Гердер 1780-ші және 1790-ші жылдардың шығармаларында осы идеяларды жалғастырады («Тарих философиясы туралы идеялар»), бірақ бұл жерде пікірталас өткірлігі және көптеген мәселелерде онымен бұрын дауласқан ғалымдардың ұстанымдармен Гердер келісіп көзқарастары жақындай түседі.

Гердердің шынайы ағартушылық ұстанымы оның өнердегі ұлттық сипат мәселесіне деген көзқарасында көрініс тапты: неміс ұлттық мәдениетінің (ең алдымен фольклордың) құндылығын сақтай отырып, ұлттық өзіндік идеяны бірінші рет ұсынып, Гердер кез келген ұлттық шектеулілікке қарсыласады.

1770-ші жылдардың басында әдебиетке енген жазушылар Гердер идеяларының және жас Гетенің шығармашылығының ықпалында болды. Оларда ұлттық сана-сезімнің өсуі, дербес жолды іздеуі, француз классицизмінің нормативтік поэтикасынан тәуелділіктен арылуы, бірқатар жағдайларда-антикалық мұраға қарым-қатынасты қайта қарауы, нақты шындыққа және оның әлеуметтік және адамгершілік пікірталастарына жүгінуі ғалымға тән ортақ тұжырымдарды туғызды. Табиғатқа оралудың руссоистік талабын жоққа шығарған Гердер тұжырымдары көркем тәжірибеде жиі жағдайдың, мінез-құлықтың және тілдің ерекше көріністерін айқындауда көрініс тапты.

Дәріс тақырыбы бойынша қосымша ресурстар:

1. Bohlau (2010) «Он тоғызыншы ғасырдағы Гердер», «Music Review Nine XIX ғасыр»
2. T. Smith (2012) «Ирландиялық музыка тарих ернеуінде», кітапта Ирланд дәстүрлі музыка мен бидің тарихы, Корк университетінің баспасы,
3. Болман Ф. В. и Н. Петкович (ред.) (2012) «Балкандық жыр: Ән, Тарих, Қазіргі заман», Lanham, MD: Scarecrow Press
4. Borsche T. (2006) «Herder im Spiegel der Zeiten: Verwerfungen der Rezeptionsgeschichte und Chancen einer Relektüre», Мюнхен
5. Кастелланос-д'Астора Сэра-хан-Компуюесто (1568) Антверпен нәрестесі, FJ (ред.) (1886-98) Ағылшын және шотланд халық балладалары, 5 томдық, Бостон и Нью-Йорк
6. Хоутон, Миффлин, Даттенхофер, FM (1833) «Der Cid: Эйн Романзен-Кранц», Штутгарт: ФК
7. Форстер MN (ред.) (2002) «Гердер: Philosophical Writings», Cambridge University Press баспасы
8. Gaier U. (1990) «Kommentar», in idem (ed.) Johann Gottfried Herder Werke, Майндегі Франкфурт:
9. Deutscher Klassiker Verlag, Herder JG (1769) «Kritische Walder, oder Betrachtungen uber die Wissenschaft und Kunst des Schonen», Эрстес Вальдхен, Рига
10. Hartknoch (1772) «Abhandlung uber den Ursprung der Sprache», Берлин
11. Хекнер, Б. (2002) « Абсолютта Программалау: Он тоғызыншы ғасырдағы Неміс музыкасы және дереу герменевтика», Принстон университетінің баспасы